

5. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць// Мовознавство. – 1999. – №6. – С. 32-39.
6. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учеб. пособие для филол.фак.ун-тов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
7. Погрібна О.О. Дослідження семантичної структури іменникових дефініцій у тлумачному словнику // Мовознавство, 2003, № 1. – С. 84-88.
8. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж, 1985.– 171 с.
9. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 156 с. – С. 54-55.
10. Тараненко О.О. Новый словарь украинської мови (концепція і принципи укладання словника). – К.: К.-Подільсь., 1996. – 172 с.
11. Уфимцева А.А. К вопросу о так называемом дефиниционном методе описания лексического значения слова //Слово в грамматике и словаре. – М.: Наука, 1984. – 223 с.
12. Широков В.А. Элементы лексикографии. – К.: Довіра, 2005. – 304 с.
13. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). – М.: Наука, 1973. – 280с.

The article lights the semantic structure of noun definition, or exactly person names, in the Academic explanatory dictionary of Ukrainian language.

Key words: names of person, lexicographic definition, semantic word structure, models of definition constructions, lexico-semantic groups.

I.B. Mигович

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНЦЕПТУ ТА СЕМАНТИКИ МОВИ

В статті розглянуто аспект взаємодії концепту як складного ментального утворення, що знаходить своє відображення в різноманітних одиницях мови, та семантичної структури мови. Зроблено стислий аналіз нового методу дослідження концептів – семантико-когнітивного підходу до вивчення мови

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, семантичний простір мови, семантико-когнітивний підхід

На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики активізуються міждисциплінарні дослідження концепту, яким притаманне поєднання лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, що впливають на способи вербалізації уявлень людини про оточуючий світ та саму себе як носія певної культури в рамках антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

Серед багатьох чинників формування сучасного когнітивного підходу до вивчення концепту слід зазначити розробку теорій категорії, заснованих на емпіричних даних та конкретних дослідженнях у царині філософії, антропології, психології, соціології та формування конкретної бази теоретико-методологічного дослідження мовного матеріалу (фреймова семантика, когнітивна граматика Е. Лангакера, терії ментальних просторів, концептуальної семантики Р. Джекендофа та когнітивних моделей Дж. Лакоффа). Прагнення лінгвістів реалізувати синтез різних парадигм, методів та принципів у вивченні концепту, який є здатним до віддзеркалення та виявлення психічних особливостей індивіду, культурних реалій, картин світу, певного етносу на тлі когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психології, тощо, зумовлене необхідністю враховувати епістемологічні й онтологічні чинники при аналізі мовного матеріалу.

Однак попри те, що феномен концепту набув широкого розповсюдження та став деякою мірою модним об'єктом дослідження, він усе ще не отримав чіткого тлумачення в сучасній лінгвістичній науці. Деякі вчені трактують концепт як багатомірне ідеалізоване формоутворення або як одиницю ментального процесу, яка кодується у мові та відображає результат категоризації світу. Г.Г.Слишкін та В.І.Карасик тлумачать концепт як багатомірну ментальну одиницю з домінуючим ціннісним елементом, а процес його формування – як процес редукації результатів експериментального пізнання дійсності до меж людської пам'яті та співвідношення їх з раніше засвоєними культурно-ціннісними домінантами, відбитими в релігії, ідеології, мистецтві [3]. Це визначення підводить авторів до питання про співвідношення понять „концепт” та „цінність”, до

розуміння того, що „не всяке явище реальної дійсності є базою для створення концепту, а лише те, яке стає об'єктом оцінки” [4].

В європейському мовознавстві (А. Khurshid, Н. Picht, В. Toft, V. Smith, P. Weissenhofer) концепт трактується в рамках теорії мови спеціальних цілей. Г. Піхт розглядає концепт в якості одиниці мислення, знання та пізнання („*a unit of thought, knowledge and cognition*”) [12]. Сміт відзначає, що концепт слід розуміти як квант знання, який відповідає нашому сприйняттю існуючого фрагмента дійсності як окремого об'єкта: „*a concept should be understood as the portion of knowledge basic to our perception of a given fragment of reality as an individual object*” [13].

Однак найбільш активно вчені підкреслюють у концепті його культурну складову, як, наприклад, це робить Ю.С. Степанов: „Концепт – це згусток культури в свідомості людини; те, в якості чого культура входить до ментального світу людини. А з іншого боку, концепт – це те, завдяки чому людина сама входить до світу культури, а в окремих випадках і впливає на нього” [10]. Н.Д. Арутюнова трактує концепт як явище практичної (повсякденної) філософії, котра є результатом взаємодії таких факторів як національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття та система цінностей. Концепти формують свого роду культурний шар, що є посередником між людиною та оточуючим світом [1, 3]. Л.О. Чернейко підкреслює, що „концепт включає в себе поняття, але не обмежується ним. Він охоплює весь зміст слова – і денотативний, і конотативний, – який відображає уявлення носіїв певної культури про характер явища, що стоїть за словом, взятим в усій різноманітності його асоціативних зв'язків” [11, 75].

Окрім наведених прикладів ще одним важливим питанням сучасної концептології є питання про співвідношення концепту та одиниць мови. З цього приводу Г.Г. Слишкін зазначає, що „між міжконцептивною та семантичною сферами мови може мати місце певна асиметрія, тобто відсутність чітких взаємо однозначних відношень” [4]. Необхідність розмежування власне когнітивної концептосфери людини та семантичного простору мови є одним з найважливіших положень когнітивної лінгвістики. При цьому семантичний простір мови розглядається як та частина концептосфери, що отримала найменування та вираження завдяки мовним знакам. Розуміння цієї відмінності дозволяє краще осмислити складні процеси руху від так званого змісту (сфера когнітивної діяльності, локалізована в концептосфері) до значення (сфера семантичного простору мови), а також до засобів його вираження мовними знаками. Такий підхід до лінгвокогнітивного дослідження був умовно визначений як семантико-когнітивний (назва підкреслює провідний напрямок дослідження, а саме дослідження співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів з когнітивними).

Представниками когнітивного підходу в семантиці є переважно американські вчені Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Ж. Фоконьє та ін. Саме в рамках цього підходу стають зрозумілими численні зміни в семантичному просторі мови, адже вони є похідними внаслідок іновацій в концептосфері, внаслідок змін уявлень людини про довколишній світ.

До головних постулатів семантико-когнітивного підходу до вивчення мови можна віднести наступні:

1. концепт – глобальна одиниця мислення людини, яка належить до її свідомості;
2. мислення людини не є вербальним, воно функціонує за допомогою універсального предметного коду. Людина мислить концептами, що кодуються одиницями цього коду;
3. впорядкована сукупність концептів в свідомості людини створює її концептосферу;
4. мова є одним із засобів доступу до свідомості людини, її концептосфери, до змісту та структури концептів як одиниць мислення. Саме через мову можна пізнати та експліциувати концептуальний зміст свідомості.
5. інформаційний зміст концепту включає в себе декілька шарів чи секторів, які можуть бути репрезентовані окремими лексемами або окремими значеннями тих чи інших лексем.

Деякі лінгвісти (З.Д. Попова, І.А. Стернін) зазначають, що дослідження семантики мовних одиниць, які об'єктивують концепти, дозволяє отримати доступ до змісту концептів як одиниць мислення. При цьому сукупність значень мовних одиниць утворює семантичний простір мови.

Отже, концепт не має обов'язкового зв'язку зі словом чи іншими мовними засобами вербалізації. Концепт може бути вербалізований чи не вербалізований мовними засобами (в акті мовлення вербалізується комунікативно релевантна частина концепту). При цьому дослідження семантики мовних одиниць, які вербалізують концепт, є шляхом до опису вербалізованої частини концепту. Причина вербалізації чи відсутності вербалізації концепту належить до виключно комунікативних причин (комунікативна релевантність концепту) і не впливає на реальність існування концепту як одиниці мислення в свідомості людини. Однак в разі комунікативної необхідності

концепт може бути вербалізований багатьма засобами, до яких відносяться лексичні, фразеологічні, синтаксичні та ін., цілим комплексом мовних засобів, систематизація та семантичний опис яких дозволяють виокремити когнітивні ознаки та когнітивні класифікатори, що можуть бути використані при моделюванні концепту.

Таким чином, семантико-когнітивний аналіз передбачає, що в процесі лінгво-когнітивного дослідження від змісту значень дослідник переходить до змісту концептів, і цей перехід стає можливим завдяки феномену когнітивної інтерпретації. Когнітивна інтерпретація є обов'язковим етапом семантико-когнітивного аналізу, без якої дослідження залишиться виключно в рамках лінгвістичної семантики.

Семантико-когнітивний підхід забезпечує не тільки виявлення та опис відповідних концептів, але й надає подальші можливості використання отриманих даних, а саме:

- 1) повернення до мови: використання отриманих когнітивних знань для пояснення явищ і процесів в семантиці мови, а також для поглибленого вивчення лексичної та граматичної семантики;
- 2) рух в напрямку свідомості, який передбачає моделювання концептів як одиниць національної концептосфери, національної культури.

Семантико-когнітивний підхід в лінгвокогнітивних дослідженнях достатньо чітко показує, що шлях дослідження „від семантики одиниць мови до концепту” є найбільш надійним, і що аналіз мовних засобів дозволяє найбільш простим та надійним засобом виявити ознаки концептів та моделювати концепт.

Цей підхід також включає в себе можливість аналізу концептів завдяки опису їх концептуальних ознак. В цьому випадку когнітивна категоризація відбувається на основі будь-якої найбільш помітної та впадаючої в вічі ознаки концепта. Згідно теорії Е. Рош, такі ознаки називають прототипічними. Стосовно дослідження концептів прототипом буде найбільш репрезентативний образ, в якому відображені всі типові ознаки, властиві концепту. Отже концепт може бути досліджений як цілісна та розгалужена структура, в якій імпліцитно містяться знання та уявлення людини про довколишній світ. Більшість вчених (Н.Д.Арутюнова, З.Д.Попова, І.А.Стернін, Н.К.Рябцева, Ю.С.Степанов, В.Н.Телія, Г.В.Токарев та ін.) називає цю структуру пошаровою, в якій шари концепту пов'язані між собою відносинами збільшення абстрактності кожного наступного рівня. Розташування шарів в структурі концепту має ієрархічний характер, відповідно до якого в концепті виділяють ядерні та периферійні ділянки.

Підводячи підсумок нашого опису концепту у його взаємодії з семантичною системою мови, необхідно ще раз зазначити, що концепт як такий складається зі знань, уявлень, понять, асоціацій та інших ментальних категорій, які по-різному пов'язані з семантичними категоріями мови (лексичним значенням, значущістю, змістом) та її мовними одиницями, тобто всім тим, що приймає активну участь в об'єктивації концепту. Саме завдяки мовним засобам відбувається репрезентація сформованих в свідомості концептів в культурній та мовній семіотичних системах, а більша частина змісту концепту реалізується в лексемах, фразеологізмах, пареміях, стійких та вільних словосполученнях, реченнях та різних за типом текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Ментальные действия. - М.: Наука, 1993. - С. 3
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность: Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. - М., 1997.
3. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001.
4. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А. Стернина. - Воронеж: ВГУ, 2001.
5. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23, - М., 1988.
6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. // Русская словесность: Антология / Под ред. проф. В. П. Нерознака. - М., 1997.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. - Воронеж, 2001.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. - Воронеж, 1999.
9. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. - М., 2000.

10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа „Языки русской культуры”, 1997.
11. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки, 1995. № 4. С. 73-83.
12. Picht H. The Concept in Terminology: A Unit of Thought, Knowledge or Cognition? // Научно-техническая терминология: Научно-технический рефератив. – М., 2002.
13. Smith V. The Literal Meaning of Lexical Items: Some Theoretical Considerations on the Semantics of Complex and Transferred Nominals // Copenhagen Working Papers in LSP. – Copenhagen, 2000.

The article highlights the aspect of connection between concept as a complex mental unit, which finds its representation in different components of language, and semantic structure of language. The author has carried out a brief analysis of a new method in investigation of concepts – semantic and cognitive approach in the study of language.

Key words: concept, cognitive linguistics, semantic area of language, semantic and cognitive approach.

3.О. Митяй

МОДИФІКАЦІЯ СЕМАНТИКИ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглядається актуальна проблема семантичної структури похідних одиниць у сучасній українській мові. Мета роботи – розкрити особливості функціонування окремих словотворчих елементів семантико-граматичної системи мови.

Ключові слова: деривація, семантика, структура слова, предикатність, інтенсивність ознаки, кількісна градація ознаки.

Однією з актуальних проблем сучасної дериватології є вивчення системи, структурно-семантичної єдності похідних, поєднаних відношеннями синхронної словотвірної похідності. Дериваційне значення охоплює різноманітні ознаки повнозначних класів слів, співвідносних з різними тематичними поняттями. Воно “узагальнює семантичні структури слів”, – слушно зауважує М. Докуліл [5, 7], і реалізується в межах словотвірного типу – основної кваліфікативної одиниці системи словотвору. Словотвірний тип розкриває поняття співвідношення словотвірної структури окремого слова і регулярної повторюваності формальних і семантичних відносин твірного і похідного, виявляє складний характер функціонування будь-якої мікросистеми.

Метою нашої роботи є дослідження модифікованих дієслівних похідних одиниць, утворених шляхом приєднання до них дериваційних морфем, що вказують на неповний ступінь вияву ознаки.

Різні аспекти функціонування дієслова були предметом досліджень багатьох українських та російських лінгвістів. Серед них В.М.Русанівський, І.Р.Вихованець, К.Г. Городенська, С.О. Соколова, О.В.Бондарко, Ю.С.Маслов та ін. [7, 2, 3, 8, 1, 6].

Словотворчим морфемам, як відомо, властивий узагальнений характер їхніх значень. Ступінь узагальненості значення словотворчого афікса зумовлений характером семантичної функції співвідносного з ним компонента семантичної структури речення. К.Г. Городенська, дослідивши структуру поля функціональної морфеміки, встановила, що суфіксальні і префіксальні деривати є формально-граматичними репрезентаціями відповідних предикатно-аргументних та предикатно-предикатних (предикатних з предикатними аргументами) структур, а суфікси та префікси, що входять до їх складу, – виразниками значень предикатів або аргументів. Семантичні кореляти дериваційних афіксів, продовжує вона, зумовлюють і сам репертуар значень, тому що афікси у формальній структурі дериватів здатні модифікувати або заміщати певний компонент семантичної структури речення, тобто виступати виразником його семантичної функції [3,6-7].

Семантична структура багатьох афіксів зорієнтована на виконання предикатної функції. І.Р.Вихованець, аналізуючи предикатні функції афіксів, зазначає, що до уваги беруться перш за все два найбільш узагальнені семантичні класи предикатів: предикати дії і предикати стану [2, 17], а також семантичні підкласи і групи супровідних предикатів. Дієслово за своєю природою належить до класу предикатних знаків. У семантичній структурі предикатного знака, – за тлумаченням І.Р.Вихованця, – завжди наявна в ролі конститутивної сема “ознака” [2, 48]. Як відомо, тільки в дієслові зосереджено всі значеннєві різновиди ознаки – дія і стан, головне призначення яких – вказувати на властивості і відношення. Специфіка ознаковості дієслова, на відміну від прикметників і